

Kaip reformuoti „Sodra“

Dr. Raimondas Kuodis
ekonomikos analitikas

Pastaruosiu metu iš įvairių ideologinių stovyklų pilasi tikrai radikalūs pasiūlymai kaip spręsti Lietuvos socialinio draudimo problemas – vieni siūlo iš viso panaikinti „Sodra“ (Laisvosios rinkos institutas), kiti – nacionalizuoti privačius antros pakopos pensijų fondus (socialdemokratas P. Gyls), o oficiali valdžios darbo grupė iš esmės mano, kad sistemai tereikia vadinamųjų parametrinių pakeitimų – pensinio amžiaus ilginimo ir panašiai. Mano nuomone, yra kitas reformos kelias tarp šių kraštutinių pasiūlymų ir požiūrio, kad su socialinio draudimo sistema iš esmės viskas gerai.

Problemos šaknys

Jau beveik dešimt metų mėginu atkreipti politikų dėmesį į vieną rimčiausių struktūrinių Lietuvos problemų – valdžia turi beveik mažiausią tarp Europos Sąjungos (ES) šalių biudžeto pajamų ir BVP santykį, bet tuo pat metu yra apsižiojusi tiek daug funkcijų, kad joms deramai finansuoti neturi lėšų. Kuo tai baigėsi, kiekvienas pilietis jaučia savo kailiu. Pavyzdžiui, manoma, kad beveik pusę sveikatos apsaugos sistemos biudžeto sudaro mūsų nešami vokeliai ir kitos išlaidos iš savo kišenės, o pensijų dydis yra labai nedidelis dėl to, kad socialinei apsaugai Lietuva skiria dvigubai (!) mažesnę BVP dalį nei ES vidurkis.

Beveik dešimtmečio senumo studijoje parodžiau, kad tokio mažo perskirstymo per valstybės biudžetą pagrindinė priežastis nėra maži mokesčių tarifai, o gausybė mokestinių išimčių, ypač gyventojų pajamų mokesčio, socialinio draudimo įmokų, o pastaraisiais metais ir PVM srityse.

Šiuo metu politikai jau suvokia, kad didžiulės armijos „ypatingųjų“ turi savo apmokestinimo sistemas – pavyzdžiui, „autorai“, „patentininkai“, ūkininkai ir t.t. arba nemokėdavo socialinio draudimo įmokų arba jas mokėdavo tik bazinei pensijai gauti. Atrodytų, kad tie, kurie neprisideda prie socialinio draudimo finansavimo ir neturėti gauti pensijų ir kitų išmokų, bet visada buvo ir išlieka rizika, kad valstybė – „gerasis samarietis“ – šių (beveik) nemokančiųjų pasigailės, arba šios didelės grupės tiesiog išsirinks savo valdžią.

Tai iš esmės įvyko – ministrės V. Blinkevičiūtės laikais bazinė pensija didėjo gerokai greičiau nei draudžiamosios pajamos, nebuvo įvestos „Sodros“ įmokų lubos, prezidentės D. Grybauskaitės pastangomis atsirado pensijų „grindys“, o valdžia nuolat atakuojama „socialiai neapsaugotų“ žurnalistų, menininkų prašymų „ką nors daryti su šia neteisybe“. Be to, daug dirbančiųjų grupių nori kuo greičiau išeiti į pensiją (policininkai, mokytojai ir t.t.). Atsirado net dvi pensijų sistemos – viena paprastiems žmonėms, o iš tokių mažų pensijų gyventi negalintiems – valstybinių, didesnių pensijų...

Dėl visos šios erozijos sąžiningai mokantys socialinio draudimo įmokas ir nesugalvojantys kuo yra ypatingi moka socialinio draudimo „hidrai“ gana daug, o iš jos atgal gauna santykinai mažai, nes yra visuomenės grupių, kurių atveju yra priešingai. Uždirbantiems bent kiek padoriau tos įmokos yra virtusios eiliniu mokesčiu, o ne draudimo įmoka. Todėl „Sodra“ tapo vis panašesnė į neskaidraus *perskirstymo*, o ne į viešąją *draudimo* sistemą.

Didžiausia problema yra ta, kad atitinkamai keičiasi ir paskatos – noras mokėti įmokas mažėja, tada valdžia svarsto ar nepadidinus įmokų tarifų, kas dar labiau

sumažintų paskatas mokėti ir t.t. Susidaro uždaras ratas į dar vienos viešosios paslaugos degradavimą...

Kokia turi būti socialinio draudimo sistema?

Esu iš tų ekonomistų, kurie mano, kad socialinio draudimo sistemos yra vienas geriausių pažangios žmonijos socialinių inovacijų. Bet kad mūsų socialinio draudimo sistema išliktų ir XXI amžiuje, intensyvėjant kartais pelnytai, bet dažniau mitais grįstai jos kritikai (pavyzdžiui, kad tai finansinė „piramidė“), ji turi atitikti bent šiuos tris principus.

Pirma, ji turi būti gana teisinga, kaip pasakytų draudikai, aktuarine prasme – žmogaus viso gyvenimo įmokos ir laukiamos išmokos turi būti daugiau mažiau proporcingos. Be abejo, socialinio draudimo sistemoje tam tikras perskirstymo elementas turi išlikti, nes mažinti neturtingųjų skurdą yra viena iš jos funkcijų. Bet ji turi būti aiškiai ir skaidriai nustatyta ir neturi būti lengvai manipuluojama politikų, siekiančių trumpalaikių politinių dividendų. Sutikite, kad 2008 metų priešrinkiminė parlamentarų „fiesta“ gerokai pagilino krizę Lietuvoje.

Antra, ji turi būti tvari finansiniu požiūriu – privalo sugebėti lanksčiai, be atskiros politikų įsikišimo reaguoti į ekonominius ir demografinius (mažo gimstamumo, ilgėjančios gyvenimo trukmės, didelės emigracijos) iššūkius. Tam ji turi turėti tokią pensijų apskaičiavimo formulę, kuri automatiškai reaguotų į ekonominių ir demografinių kintamųjų pokyčius.

Trečia, ji turi kuo mažiau iškraipyti darbo rinką. Pavyzdžiui, ji neturi skatinti išeiti į pensiją darbingus ir dirbti norinčius gyventojus tik suėjus nustatytam minimaliam pensiniam amžiui.

Sprendimas – asmeninės virtualios sąskaitos „Sodroje“

Aukščiau išvardintus principus iš esmės atitinka mano jau kelis metus siūlomas virtualių asmeninių sąskaitų modelis „Sodroje“ (pensijų ekonomikos specialistams žinomas kaip *notional defined contributions*). Pagal jį „Sodra“ toliau mokėtų pensijas iš einamųjų socialinio draudimo įmokų, tačiau asmeninės sąskaitos kiekvienam mūsų leistų žinoti kokį „kapitalą“ sistemoje esame sukūrę savo įmokomis. Nematau kito kelio reaguoti į istoriškai vyravusią socialinio draudimo mokesčių sistemos skylėtumo ir politinio favoritizmo atskiroms gyventojų grupėms problemą. Pagal siūlomą modelį valstybė net mokėtų mums tam tikras palūkanas, kurių dydis priklausytų nuo darbo našumo ir demografinių tendencijų.

Kokius pranašumus turi šis modelis? Jis automatiškai reaguotų į demografinius ir ekonominius iššūkius (atitinkamai keičiant socialinio draudimo sistemos „grąžą“). Be to, jis skatintų gyventojus kuo ilgiau likti darbo rinkoje – ilgiau dirbant didėja ir įmokų suma, be to, jos uždirba „grąžą“, todėl pensijos ir vidutinio darbo užmokesčio santykis jums bus didesnis, jei dirbsite ilgiau. Net būtų galima nesunkiai „išeiti į pensiją“ ir vėl iš jos grįžti, jei yra toks reikalas! Dabartinėje sistemoje mažai kas turi paskatą dirbti ilgiau nei nustatytas pensinis amžius – pensija dėl ilgesnio išlikimo darbo rinkoje padidės labai nedaug. Be to, dirbančių pensininkų net pensijos dabar mažinamos...

Tokiu modeliu sunkiau manipuluoti politikams, kadangi žmonės žinotų ką jie sumokėjo sistemai ir kokios pensijos gali tikėtis. Šiuo metu jie gal ir nutuokia kiek sumokėjo, bet kokia bus pensija priklausys daugiau nuo politinių sprendimų, o ne nuo tavo sukaupto „kapitalo“ ir tikėtinos gyvenimo trukmės.

Akivaizdu, kad asmeninių sąskaitų modelis teisingesnis ir aktuariniu požiūriu, nes kas mokėjo įmokas, tas teisėtai pretenduos ir į išmokas, o kas mokėjo daugiau, tas gaus ir didesnę pensiją. Šitaip realizuotume „pensijos kaip nuosavybės“ konstitucinę doktriną, nuo kurios pastaraisiais metais buvo vis labiau tolstama.

Bet ar norės politikai tokio skaidrumo šioje svarbioje sistemoje?